

अर्ष रोग अर तेना उपायो

ईनामी निबंध.

लेखक-डा. गोविंदराव कृष्णमंदिराव भैरवरावराव

प्रतीक-रत्न:-

विद्य धीरकराव कृष्णपतराम प्राणुवार्य.
इवाकने टेकरे-सुरत.

छापनार:- गोविंदराव कृष्णमंदिराव भायक.
या "अनाविध अंध" प्रीतम प्रेस, अनारनपुरी जोगेश्वर-सुरत.

आवृत्ती मील.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાયિટ વિભાગ]

અવધાનક્રમાંક ૧૪૨૬૩ વર્ષિક

પુસ્તકનું નામ આઈ-રોગ

ઉપાધી

વિષય

૩૩૨૭૨૨:૪:૬

હોપીયર્થ-સંગ્રહ ૪૨૬૩
અશી-રોગ અને તેના ઉપાયો.

ઈનામી નીળંધ ઈનામ સેનાનો ચાંદ.

આ અશી રોગનો નિળંધ અગાઉ હમે પ્રસીદ્ધ કયો હતો. તે વેદાને તેમજ ઈતર લોકોને એટલો બધો પસંદ પડ્યો કે તેની પુષ્કળ માગણી થવા લાગી. જેથી આ બીજી આવૃત્તિ કહાડવી પડી છે.

—:—

નિદાન—

વાતાદિ દોષ ત્વચા, માંસ અને મેદ એને દુષિત કરીને મળદ્વારમાં અનેક આકૃતિવાળા માંસાકુર ઉત્પન્ન કરે છે, તેને હરસ (મસા) કહેવામાં આવે છે. હરસ થવાના કારણ આ પ્રમાણે છે.

આખો દિવસ બેસી રહેવું, થોડી મહેનત કરવા છતાં વધુ પડતો ખોરાક લેવો, તીખાં અને તમતમતાં મસાલાઓનો છુટા હાથે વાપર,

જલદ દારૂ પીવો, ધણી ઉઠા વા ઠંડા પદાર્થ વારંવાર ખાવા, હંમેશની કમજીયાત અને તેને અંગે વારંવાર સખ્ત રેચ લેવો, અતિશય ચાહ પીવી, શેવ, મમરા, બજીયાં, ગાંડીયા, પાતરાં, ઢોકળાં વિં ખૂબ ખાઈ ઉપરથી મરમા ગરમ ચાહ પીવી, હદ ઉપરાંત નાટક, સીનેમા ઇત્યાદિ ના કારણે ઉત્તમગરા કરવા એટલે કમજીયાત ઉત્પન્ન થાય છે, અને કમજીયાત એજ આ રોગનું મૂળ કારણ છે, તેમજ ખરાબ, કલેજમાં ખીગાડ, ગાંઠ, સંઘડણી વિં ઉપદ્રવ તેમજ મિથ્યા આહાર-વિહારને લીધે વાતાદિક કુપિત થવાથી હરસ ઉભળે છે.

અર્થ-રોગ ગુદા દારની અંદર પા (સાડા, પાંચ) આંગળની વચ્ચે પ્રવાહિણી, વિસર્જની, અને સમવર્ણી, એટલે મળને નીચે ખસેડનાર, મળને છુટો પાડનાર, અને ગુદાને પાછી સંકાયનાર એમ ત્રણ પ્રકારની વળાઓ છે, તેમાંજ બધી જાતના અર્થ-રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત અર્થ-રોગનું આ ક્ષેત્રજ છે.

આ અર્થ-રોગને આઠપ્રકારોએ છ પ્રકારના વર્ણવ્યા છે. વતાર્થ, પિત્તાર્થ, કફાર્થ, સન્નિપાતાર્થ, રક્તાર્થ, અને સહજાર્થ નામના છ પ્રકાર છે. પરંતુ તેમાં આજકાલ મુખ્ય બેજ પ્રકાર જોવામાં આવે છે. ૧ ખુની અને ૨ બાદી; એટલે કે શુષ્ક અને આર્દ્ર એવા બે ભાગમાં વહેંચાયલા છે. અને તે અકેક જાતના ગુદાના પહેલા, બીજા અને ત્રીજા આંટા (વળા)માં થાય છે; તેથી ખુની અને બાદી એવી બે જાતોમાં ત્રણ-ત્રણ સ્થાન ગણતારા છ પ્રકાર થાય છે. ખુની હરસમાંથી લોહી પડે છે, અને બાદી હરસમાંથી લોહી પડતું નથી. પરંતુ તેમાં ફાટ ચાલે છે. આ ખુની અને બાદી બે પૈકી કોઈપણ જાતના હરસ ગુદાની પહેલી વળામાં થવા હોય તો તે બહાર દેખાયા કરે છે અને બીજી વળામાં હોય તો તે ઝાડો ચતી વખતે બહાર નીકળે છે અને દખાવવાથી

પાછા ઉપર ચઢી જાય છે, પણ ત્રીજી વળીમાં થયેલા મસાઓ કોષ્ટ પણ વખતે ખૂબાર નીકળતા નથી પરંતુ અંદર રહીનેજ પીડા કર્યા કરે છે. આ ઉપરથી એટલું કહી શકાય કે પહેલી વળીમાં થયેલા હરસ સાધ્ય છે, બીજી વળીવાળા કષ્ટ-સાધ્ય છે અને ત્રીજીવળીમાં થયેલા હરસ અસાધ્ય છે. એ પ્રમાણે કલ્પના કરી શકાય.

અર્થાત્ પૂર્વરૂપ-હરસ થવાના હોય ત્યારે પેટમાં ગડગડાટ થાય છે. અર્થાત્ અન્ન ખરાબર પાચન નથી થતું, શરીરમાં દુર્બળતા અવી પીડમાં વેદના થાય છે, વાંસો ફાટફાટ થાય છે, પેટ ચઢે છે, વારંવાર ઓડકાર આવે છે, મળ બંધાઈ જાય છે, સંમૃદ્ધણી, પાંડુ વા હર-રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ બધાં કારણો અર્થ-રોગનું પૂર્વરૂપ સૂચવે છે.

હવે આપણે ઉપર ગણાવ્યા તે ૭ પ્રકારને જીદાજીદા લક્ષ તે દરેકના કારણ જોઈએ.

વાતાર્શના કારણ-તુરા, તીખા, કડવા, લુખા, ઠંડા, પદાર્થના અત્યંત સેવનથી થોડું ખાવાથી, તીક્ષ્ણ મહાપાન કરવાથી, અત્યંત મૈથુન કરવાથી, લંબન કરવાથી, શીતળ દેશમાં રહેવાથી, અત્યંત વાયુ-સેવનથી વાતાર્થ-રોગ લાગુ પડે છે. એનાં લક્ષણ :-

જે હરસ સુકકા, કઠણ, કાળા રંગના, ચીમળાયલા, અણીદાર, મ્હોં આગળથી ફાટેલા અથવા ફેલાયલા, જેમાં સોય ધોંચવાથી થાય તેવી વેદના થતી હોય તેવા, અને જેને લક્ષને ગરદન, ખભાં, કમ્બર, જાંઘ અને સાંધા ઇત્યાદિમાં દુખાવો થતો હોય તેવાને વાતાર્થ કહે છે. ઊંઘ આવે, ઓડકાર આવે, મળનો અવરોધ થાય, તેથી અરૂચી, ખાંસી શ્વાસ, ઇત્યાદિ થાય, કોષ્ટવાર ખોરાક પચે અને કોષ્ટવાર ન પચે અને એનાથી ધુત્તમ-પ્રતીહા અને વાનપ્રતીહા જેવા વ્યાધીઓ થાય તેને પણ વાતાર્થના લક્ષણો ગણવા.

પિત્તાર્શના કારણ—તીખા, ખાટા, ગરમ, ખારા એવા પદાર્થોનું અતિ સેવન, અતિશય કસરત કરવી, તાપ આગળ ધણે સમય બેસી રહેવું, ઉષ્ણ પ્રદેશ અને ઉષ્ણકળમાં રહેવું, ક્રોધ કરવો, દારૂ પીવો, અને દાહ ઉત્પન્ન કરનાર પદાર્થ ખાવા વિનં કારણથી પિત્તાર્શ લાગુ પડે છે. એના લક્ષણ નીચે મુજબ :-

મસા (હરસ)માંથી પાતળા લોહીનો શ્રાવ થાય છે અને તેમાંથી ખાટી ગંધ આવે છે. આ મસા ખારીક, ક્રોમળ, મિલાડીના આંચળ જેવા થાય છે, તેનાથી બળતરા થવી, ગુદાનું પાકવું, તાવ આવવો, પરસેવો થવો, તરસ લાગવી, મુઠ્ઠા પામવી, અરૂચી જણાવી, અને ભ્રમ ઉત્પન્ન થવો વિનં થાય છે. પાનળો પીળા રંગનો અથવા રાતા રંગનો અને આમયુક્ત જાડો થાય છે. શરીરની આમડી નખ, નેત્ર વિગેરે પીળા રંગનાં થાય છે. આ સર્વ લક્ષણ પિત્તાર્શના છે.

કફાર્શના કારણ—ગળ્યા, ચીકણા, થંડા, ખારા, ખાટા અને બારે પદાર્થ અતિશય ખાવાથી મ્હેનત ન કરતાં આળસુ રહેવાથી, દિવસે ઉંઘવાથી બેઠક વા ગાદી-તકાએ લાંબો વખત બેસી રહેવાની આદતથી, પૂર્વ દિશાનો પવન ખાવાથી અને શરીરની બેદરકારીથી કફના હરસ લાગુ પડે છે એનાં લક્ષણ નીચે મુજબ :-

કફાર્શના મસા કઠણ, થોડી વેદના કરનાર, સફેદ, ચીકણા, લાંબા અને જોળ, રપર્શ કરવાથી રાહન મળતી હોય તેવી રીતે સારા લામનારા, બારી, ગુદા, અસ્તી અને નાભીમાં વેદના કરનારા, શ્વાસ, ખાંસી, હેઝકી, મ્હોંમાંથી લાળનું મળવું, અરૂચી, માથું બારે થવું મૂત્ર કૃત્ઞ, તાઠીઓ તાવ, નપુંષકત્વ, મંદાગ્નિ અને ઉલટી, ચરમી તથા કફયુક્ત મળનો જાડો કરનારા હોય છે. આ મસા હોય છે ત્યારે આમડી, નખ અને નેત્ર ધોળાં થાય છે. આ બધાં લક્ષણ કફના હરસના છે.

રક્તાર્શના લક્ષણ—મા અર્શમાં વિશેષ થોડી છતાં, પિત્તાર્શના લક્ષણયુક્ત લાલ રંગના હોય છે તે જ્યારે કઠણ મળથી અત્યંત દમાયલા હોય છે ત્યારે તેમાંથી અકસ્માત થોડી સરવા માંડે છે એ થોડી વિશેષ જવાથી રોગી શીકો પડતો જાય છે. શરીરની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, કાળો કઠણ સુકો ઝાડો થાય છે અને અપાન વાયુ છુટતો નથી આ સર્વ લક્ષણ રક્તાર્શના ગણી શકાય.

અન્નિપાતાર્શ તથા સહજાર્શના લક્ષણ—ગાતાદિ ત્રિદોષજ અર્શના લક્ષણ એકજ છે. સહજાર્શ તો જન્મથીજ હોય છે. જેમાં ત્રણે દોષના લક્ષણ એકત્ર જોવામાં આવે તેને ત્રિદોષાર્શ જણવા.

સાધ્યાસાધ્ય ત્રિચાર—ઝઢારની વળીમાં થયેલા હરસ એકજ દોષયુક્ત હોય અને તેને થયાને એક વર્ષ થયું ન હોય તો તે સુખ-સાધ્ય જણવા અને બે દોષયુક્ત અને બીજી વળીમાં થયેલા હોય અને તેને એક વર્ષ વીતી ગયું હોય તો તે હરસ કષ્ટ-સાધ્ય જણવા અને જે હરસ ત્રિદોષયુક્ત હોય અથવા જન્મ એટલે કે જન્મથીજ હોય અને અંદરની ત્રીજી વળીમાં થયેલા હોય તે હરસ અસાધ્ય જણવા, અને જેના હાથ, પગ, ગુદા, નાભી, મોઢું, અને અંડકોષ ઉપર સોજો જણાતો હોય હૃદયમાં તેસજ વાંસામાં વેદના થતી હોય, તેમજ તૃષા, અરચી, શૂળ એના વડે દુઃખી હોય અને જોને ધણું થોડી નીકળી ગયું હોય, સોજ અને અતિસારયુક્ત રોગી હોય તેને અસાધ્ય જણવા.

ઉપાય ૧ લો—સોમજ તોલો ૧ ને ચોલાઇની ભાજના રસમાં. દોલાયંત્રમાં બે કલાક બાફ આપવો પછી તે સોમજને વાટીને તેમાં અંખજીર તોલો ૦૫, કપુર તોલો ૦૫, એ ત્રણે વસ્તુને પાણી સાથે વાટીને તેની સોગરી ખનાવી સુકાવી મૂકવી જ્યારે હરસ કાઢવા હોય

ત્યારે હરસના રોગીને ઝાડો કરાવી મસા ઘોષ નાખી તે મસા ઉપર ઉપલી જાળી પાણીમાં ધસી તેનું ટપકું કરવું એ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ કરવાથી મસા પુલીને ખંદાર નીકળી આવશે પછી તેના ઉપર દહીં બાતની લેપડી બાંધવી આમ કરવાથી સાત દિવસમાં મસા ખરી પડશે પરંતુ એટલું જરૂર યાદ રાખવું કે પ્રથમ દિવસે જે જગ્યાએ ટપકું કર્યું હોય તેજ જગ્યાએ બીજે દિવસે પણ ટપકું કરવું. બીજી જગ્યાએ કરવું નહિ. મસા ખરી પડ્યા પછી જખમ રૂઝાવા મલમ લગાડવો.

મલમ બનાવવાની રીત—ધી તોલા ૫, મીણુ તો. ૧, સોંદુર તો. ૧૧, પારો તો. ૧, પ્રથમ ધી ગરમ કરી તેમાં મીણુ મેળવી એકત્ર કરવું પછી એક તાંબાની કથરોટ અથવા થાળામાં નાંખી તેમાં સિંદુર તથા પારો મેળવી તાંબાની લોટીથી ત્રણ કક્ષાક ધુટવું. પછી આ પ્રમાણે તૈયાર કરેલા મલમને દાખડીમાં ભરી રાખવો આ મલમ જખમ ઉપર ચોપડવાથી થોડા દિવસમાં મસાના જખમ રૂઝાઈ જશે. આ ઉપાય અમે ધણીવાર અજમાવી અનુભવ મેળવ્યો છે એનાથી વાતાર્ક, પિત્તાર્ક, તથા રક્તાર્ક અને બધી જાતના મસા અજળય રીતે સારા થાય છે.

ઉપાય ૨ એ—હળદર તો. ૧, સોમલ તો. ૧, નવસાર તો. ૧, ઢિંગળોક તો. ૧, એ સર્વને ઝીણા વાટીને પાણીમાં ધુટી સોગટી બનાવી સુકવી સુકવી. આ સોગટી પાણીમાં ધસી હરસ ઉપર ટપકું કરવું. એ રીતે ત્રણ-ચાર દિવસ ટપકાં કરવાથી મસા પુલીને ખંદાર નીકળી આવે છે તેના ઉપર લીમડાના પાંતરાં વાટી તેમાં કાળી મટાડી મેળવી લુગદી બનાવી મસા ઉપર બાંધવી એટલે ઠંડક વળી પાંચ-સાત દિવસમાં મસા ખરી પડશે પછી તેના ઉપર નીચે જણાવેલો મલમ ચોપડવાથી રૂઝા આવી આરામ થશે.

મલમ—કપૂર તો ા, અરીષુ તો. ા, લીંબેળીની મીઝ તો. ા, એળીઓ તો. ા એને પાંચ તોલા ધીમાં મેળવી જખમ ઉપર ચોપડવાથી રૂઝ આવી બધી જાતના મસા મટી જાય છે. આ ઉપાય પણ અમે ધણીવાર અજમાવેલો છે.

ઉપાય ૩ જો—સોમલ ૧ ભાગ; હળદર ૧ ભાગ, રસકપૂર ૧ ભાગ, સંચળ ૧ ભાગ એ ચારે વસ્તુ સમભાગ લઇને પાણીમાં ખૂબ ઝીણી વાટીને લુગદી વાળવા જેવી થાય એટલે તેની સોગટી બનાવી સુકવી મુકવી એ સોગટી પાણીમાં ધસી મસા ઉપર ટપકું કરવું. એ પ્રમાણે બે-ત્રણ દિવસ ટપકાં કરવાથી બધા મસા બહાર નીકળી આવશે એટલે તેના ઉપર લુણીની બાજી વાટીને, તેની લુગદી બનાવીને મસા ઉપર બાંધવાથી ઠંડક વળીને એક બે દિવસમાં મસા ખરવા માંડશે આ પ્રમાણે પાંચ સાત દિવસ લુગદી બાંધવાથી તમામ મસા ખરી પડશે એટલે પછી તેના ઉપર નીચે જણાવેલો મલમ ચોપડવો.

મલમ—ખારતીકપૂર, સિંદૂર, શંખજીર, અને અરીષુ એ ચારે વસ્તુને સરખે ભાગે મેળવીને, માખણમાં ઘુટીને મલમ તૈયાર કરવો એ મલમ મસા ખરીને જ્યાં ખાડા પડ્યા હોય તેના ઉપર ચોપડવાથી બે ચાર દિવસમાં રૂઝ આવીને બધી જાતના મસા મટી જાય છે. ભોહીના મસામાંથી પુષ્કળ ભોહી પડતું હોય તો તે પણ એકજ દિવસ ચોપડવાથી ભોહી જાય છે. ઉપર દર્જાવ્યા મુજબ જો બરાબર વિધિપૂર્વક ક્રીયા કરવામાં આવે તો જરૂર તમામ જાતના મસા સારા થાય છે, આ ઉપાયો અમને વંશપરંપરાથી મળેલા છે તેનો અમે અત્યાર સુધી રફેટ કર્યો ન હતો તે આજે જનસમાજના કલ્યાણાર્થે કર્યો છે. આ ઉપાયો કરનારે ધણી સાવચેતી રાખી, યુક્તિપૂર્વક વર્તવું.

દરદીની શક્તિ, દેશકાલ ૪૦ નો વિચાર કરવો અને ઉપચાર આદરવા. આ પ્રમાણે કરવામાં આવશે તો યજ્ઞ અને દ્રવ્ય મળવા ઉપરાંત સમસ્ત જનસમાજનું કલ્યાણ પણ સાધી શકાશે.

ઉપાય ૪ થો—વવળતું સુરણ (અશીઘ્ર) શેર પાંચ લઈને તેને છુંદી તેમાં ફટકડી શેર ૧ મેળરી એક માટલીમાં ભરવું તેના ઉપર ઢાંકણું ઢાંકી ઠપકમાટી કરી, અર્ધો મણુ છાણામાં ડુંકી દેવું. એટલે અંદર સફેદ રંગની ભસ્મ તૈયાર થશે એને વજ્રગાળ કરી, કાચના ખૂચવાળી (સ્ટોપર્ડ) શીશીમાં ભરી મૂકવી તેમાંથી રોજ રહવાર—સાંજ એ—આનીભાર પડીકું દહીંની તરસાથે એટલે દહીંની ઉપર જે મલાઈ આવે છે તે સાથે લેવું. આનાથી મસામાંથી ગમે તેવું લોહી પડતું તરત બંધ થશે આ ઉપાય પણ અમે અનેકવાર અજમાવી જોયો છે.

ઉપાય ૫ મો નાગકેસર, ન્હાની દુધેલી સુકી, ભોંયપાંતરી સુકી, જલપીપલ સુકી, અરીઠાની છાલ, અને સફેદ કાથો એ સર્વે વસ્તુ સમમાત્રે લઈને તેનું ચુર્ણ કરી વજ્રગાળ કરવું એ ચુર્ણ દરવખતે પાવલીભાર જેટલું ફાકી ઉપરથી છાજ પીવી. એ પ્રમાણે દિવસમાંજ રોજ ચાર વખત પીવાથી લોહી બંધ થઈને મસા ચીમળાઈજશે અને રક્તાક્ષ તથા પિત્તાક્ષ બને જાતુના હરસને આરામ થશે આ ઉપાય અમે અનુભવેલો છે.

ઉપાય ૬ ઠો—વવળતું સુરણ શેર ૫, (પાંચ) લાવી તેને છીણી વડે છીણીને તડકે સુકવી નાંખવું પછી તેને વાટી ચુર્ણ બનાવી વજ્રગાળ કરવું. એ ચુર્ણ ૦ (શુન્ય) નંબર (કંપ્રુલ) વિલાયતી દવા વેચનારાઓને ત્યાં મને છે તે લાવી તેમાં ઉપલું ચુર્ણ ભરીને દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી સાથે મળાવવાથી થોડાજ દિવસમાં લોહી પડતું બંધ થઈ

મસા નરમ પડી જાય છે. આ ઉપર દહોં વા છાશ આપવી. આ ઉપાય ત્રણ મહિના લાગલાગટ ચાલુ રાખે તો ફરીથી હરસ દલજળતા નથી. જ્યારે ઉપાય ચાલુ હોય ત્યારે ગોળ, હિંગ, દારૂ, વાલ, વટાણા એ વસ્તુઓને ત્યાજ્ય ગણવી.

ઉપાય ૭ મો—વળનું સુરણ લાવી તેને ભાતના ઝાલાની વચ્ચે મુકી સળગાવીને ખાશી કાઢવું પછી તે સુરણના ચકતાં કરીને સુકવી મુકવાં. ત્યાર બાદ તે વાટી તેમાંથી ચૂર્ણ તો, ૧૦ લાઘ નાગકેસર તો. ૫, ફૂલવેલી ફટકડી તો. ૫, ગળાસત્ત તો. ૫, શુશુની (કાચળાની) રાખ તો. ૫, એ સર્વ વસ્તુનું ચૂર્ણ કરી એકત્ર કરવું. પછી દિવસમાં બે-ત્રણ વખત નિયમીન લેવાથી થોડાજ વખતમાં ગમે તેવું લોહી પડતું હશે તો તેને બંધ કરી આરામ કરશે. પથ્થ:-જીવારનો રોટલો અને મગની દાળ, અથવા દુધ, ભાત આ સિવાય બીજું કંઈ ખાવું નહિ.

ઉપાય ૮ મો—હળદર, કડવાતુરીયાનાં બીજ, અને સિંધવ સમ-આગ વાટી યુવેરના દુધમાં ખલ કરી ગોળા ખાંધવી અને સુકવી મુકવી એ ગોળા ગૌ-મૂત્રમાં ધસી મસા ઉપર લગાડવાથી મસા મટી જાય છે.

ઉપાય ૯ મો—સિંધવ અને કુકડવેલના બી (બંદાલના બી) કાંજમાં અથવા ખાટી છાશમાં વાટી હરસ ઉપર ચોપડવાથી હરસ ખરી પડે છે. આ ઉપાય ચાલુ હોય ત્યારે તેલ, ગોળ, હિંગ અને દારૂ ૪૦ નો સર્વથા ત્યાગ કરવા ચુકવું નહિ નહિ તો ફાયદો નહિ થાય. પથ્થ:-જીવારનો રોટલો ને મગની દાળ.

ઉપાય ૧૦ મો—હરડેજી તો. ૧૦, મરી તો. ૪, પીપર તો. ૪, સુંઠ તો. ૪, પીપરીમૂળ તો. ૪, અબ્બક તો. ૪, ચિત્રક તો. ૪, શુદ્ધ મિલામા તો. ૩૨, જવખાર તો. ૮, અને વળતા સુરણનું ચૂર્ણ

તો. ૬૪, એ પ્રમાણે તમામ વસ્તુઓ મેળવી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી પછી તમામ ચૂર્ણથી બમણો જીનો ગોળ મેળવી, એકેક તોલાના લાડુ બનાવી ક્રુષ્ણ રોગીની શક્તિ પ્રકૃતિ તથા દેશકાલ ઇત્યાદિ નો વિચાર કરી આપવાથી તમામ જાતના હરસ-રોગ અમત્કારીક રીતે સારા થાય છે. દવા અનુકુળ પ્રમાણમાં આપવી જોઈએ. અરાબર કાળજી રાખવામાં આવે તો આ ઉપાયથી હરસ અચૂક નાશ પામે છે. પ્રયોગ ધણી વખતથી અમે અનુભવીએ છીએ. એના ઉપર છાશ (તક)નું સેવન જરૂર કરાવવું. પિત્તપ્રકૃતિવાળાને અનુકુળ ન આવે તો બંધ કરવું. માદ રાખવું કે મર્ચિણીને આ ગોળી નહિ આપવી.

ઉપાય ૧૧ મા—ચિત્રકમુળ તો. ૪, વવળના સુરણનું ચૂર્ણ તો. ૮, સૂંઠ તો. ૨, મરી તો. ૦૧૧, લિલામો તો. ૧, પીપરીમુળ તો. ૧, વાયવડંગ તો. ૧. હરડેદળ તો. ૧, બેહડાંદળ તો. ૧, આમળા તો. ૧, પીપર તો. ૧, તાલીસપત્ર તો. ૧, વરધારો તો. ૮, તાડમુળ તો. ૧, તજ તો. ૧, અને એલચી તો. ૧ એ પ્રમાણે તમામ વસાણાને વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરી તમામ ચૂર્ણથી બમણો જીનો ગોળ મેળવી એકેક તોલાના લાડુ (ગોળી) કરવી એ ગોળી રહવાર-સાંજ એકેકી આપવાથી પંદર દિવસમાં હરસ નરમ પડે છે, વધારે વખત ચાલુ રાખવાથી બૂખ સારી ઉપડે છે, હરસને લઈને થયેલા તમામ વિકારો નષ્ટ થાય છે, અને શરીર શક્તિવાન બને છે. આ ઉપાય ચાલુ હોય ત્યારે હિંગ, વાલ, દારૂ, ચાહ, દિવસની-નિદ્રા, રાત્રિનું જાગરણ ઇત્યાદિ સર્વથા તાન્ય કરવું આ ઉપાયથી અનેકને ફાયદો થયો છે.

ઉપાય ૧૨ મા—સમુદ્રફળને હાથીના મુત્રમાં ધસી તેમાં થોડું અશીષ મેળવી દસ પંદર દિવસ લગાડવાથી મસા ચીમળાઇ જાય છે કળતર નરમ પડે છે અને સોજો ઉતરી જાય છે આ ઉપાય અનુભવેલો છે.

ઉપાય ૧૨ મો—દીવેલ (ઝેરંડીયું તેલ) તો. ૫, પત્થરના ખલમાં નાખી સીસાના જતાથી ખુબ ઘુંટવું પછી તેમાં કપૂર તો. ૦૧ કડવા તુરીયાના બીજનું ચૂર્ણ તો. ૦૧, અને અફીણ તો. ૧ મેળવી એકત્ર કરવું પછી તેમાં ટુંકણખાણ તો. ૦૧ મેળવી મસા ઉપર ચોપડવું આથી તેની વેદના, કળતર, લોહીઆવ, ઝાડો ધણી વખતની વેદના તથા ઝાડો થયા પછી જે કલાક બે કલાક સુધી વેદના થાય છે તે તમામ નરમ પડે છે. અને હરસ ચીમળાઇ જાય છે.

ઉપાય ૧૪ મો મલમ-ટુંકણખાર, માયુરજન, સુન્નાગેર એ ત્રણે વસ્તુ વાટી ૧૦૮ વાર ધોયલા ધીમાં મેળવી મલમ બનાવી ચોપડવાથી આરામ થાય છે.

ઉપાય ૧૫ મો મલમ-મે આનીબાર અરીણ, માયુરજનું ચુર્ણ તો. ૧; કપૂરખરાસ તો. ૦૧, એ ત્રણે વસ્તુને માખણ તો ૫ માં મેળવી મલમ બનાવી મસા ઉપર ચોપડવાથી બેત્રણ દિવસમાં મસા ચીમળાઇ જાય છે લોહી પડતું બંધ થાય છે હંમેશા નિયમીત ચોપડ્યા કરવાથી ફરી ઉભળતા નથી.

ઉપાય ૧૬ મો લેપડી-ચાંચડીયો કલ્હાર, (ગંગાવતી) હળદર અને મીઠું એકત્ર કરી વાટી મસા ઉપર લેપડી બાંધવાથી મસા નરમ પડે છે. સાત આઠ દિવસ ચાલુ રાખવાથી ખરી પડે છે પછી તેના ઉપર જણાવેલા મલમ પૈકી કોઇપણ મલમ લગાડવાથી રૂઝાઇ જાય છે.

ઉપાય ૧૭ મો લેપડી-સુદી ભાંગ, ઝેરંડીયું (કુચલા) કડવા તુરીઆના બીજ એ બધું વાટીને ઝીણું કરવું. એ ત્રણે વસ્તુ એકઠેક તોલો લેવી. પછી તેમાં બે આનીબાર અરીણ મેળવી તેની પાણીમાં લેપડી બનાવવી. આ મસા ઉપર બાંધવાથી મસા નરમ પડે છે.

ઉપાય ૧૮ મો-મલ્લમ-ખાંખણ શેર ૦૧, અરીણ તો. ૦૧, બરાસકપૂર તો. ૦૧, એ ત્રણે વસ્તુ એકત્ર કરી મસા ઉપર ચોપડવાથી તેમ આંગળી વડે અંદરના ભાગમાં લગાડવાથી મસા જડમુળથી મટી જાય છે પણ એટલું યાદ રાખવું કે આ ઉપાય લાંબો વખત ચાલુ રાખવાનો છે. પાંચ સાત દિવસમાં તો ફક્ત નરમ પડે છે. આ ઉપાય અનુભવેલો છે.

ઉપાય ૧૯ મો-કંદરનું માંસ પાણીમાં નાખીને ખુબ ઉકાળવું એટલે હાડકાં અને માંસ છુટા પડી જશે. ત્યારબાદ તે પાણીને કપડાથી ગાળી લેવું આ પાણીમાં તેલનું તેલ પાણીની બારેબાર નાંખી તે પાકું ઉકાળવું. પાણી બળીને માત્ર તેલ રહે એટલે ગાળી લેવું એ તેલમાં કલઈ સફેદો અને બોદારપથરી (મુરદારસીંગ) સરખે વજને મેળવી, આમળ ઉપર ચોપડવાથી ગમે તેવી આમળ નીકળતી હોય તે તેમજ મસાના જેરથી બહાર આવતી હોય તે એસી જાય છે. આ ઉપાય હમે ધણીવાર અજમાવી ખાતરી કરી છે.

ઉપાય ૨૦ મો-લાલ વાંદરાનું હાડકું લઈ તેને હાથીના મૂત્રમાં ધસીને મસા ઉપર ચોપડવાથી ગમે તે જાતના મસા હોય તો તે પણ સારા થાય છે.

ઉપાય ૨૧ મો-કાચી ફટકડી વાટી તેનું ચૂર્ણ કરી હાંની મલાઇમાં મેળવી દિવસમાં ચાર વાર બે આની બારનું પડીકું એક બનાવી આપવું. આથી ગમે તેવું લોહી પડતું હશે તે બંધ થશે.

ઉપાય ૨૨ મો-ઉમેડાના મૂળ નીચે ખાડો ખોદી, ખોદતાં જ્યાં જડું મૂળ નીકળે ત્યાં મૂળની આજુબાજુની જગ્યા સાફ કરવી. મૂળને કુહાથી કાપો કરી તેની નીચે એક કાંઈ દાચકું મુગીયા સાથે

બાંધવું એટલે રસ ઢોચકામાં પડશે. અંદર માટી પડે નહિ તેથી ઢાંકણું દેવું આ પ્રમાણે રાતભર રહેવા દેવાથી ઢોચકું રસથી ભરાઈ જશે. એમાંથી રસ તો. ૧ લાઘ જરા ૭૩ તથા સાકર નાંખી દિવસમાં ત્રણ વાર આપવાથી હરસમાંથી પડતું લોહી, રક્તપ્રદર, રક્તમેહ, બળતરા, જીનવા તથા રવેતપ્રદર બંધ થાય છે. આ અનુભવેલું છે.

ઉપાય ૨૩ મો-ધુણી:-વાયવડંગ તો. ૧૦, ઝેરકચૂરો તો. ૧૦, બાંમ તો. ૫, એ ત્રણે વસ્તુ વાટી, ભુકા કરી તેની ધુણી મસા ઉપર દેવાથી નરમ પડે છે. ધુણી દેવાની રીત:-ખાડો કરી તેમાં દેવતા (અગ્નિ) ભરી તેના ઉપર ધુણીનું ચૂર્ણ નાખી ઉપર ચીલમ ઢાંકવી. એટલે ચીલમના છીદ્ર દ્વાર ધુમાડો બહાર નીકળે તે ધુમાડો મસા ઉપર દેવો. એ પ્રમાણે ધુણી દેવાથી મસા નરમ પડી અંદર આલ્પા જાય છે. બહારના હોય તે ચીમલાઈ જાય છે. આ ઉપાય અનુભવેલો છે.

ઉપાય ૨૪ મો-ધુણી:-હાથીદાંતનો બ્હેર તો. ૧૦, વાયવડંગ તો. ૧૦, ઢિંમળોક તો. ૧. એ બધું વાટી ભૂકા કરવો. એની પથ્થુ ઉપર મુજબ ધુણી દેવી. મોં ઉપર ધુમાડો જાય નહિ તેનું ધ્યાન રાખવું નહિ તો મ્હોં આવી જશે.

ઉપાય ૨૫ મો-ધુણી:-રસકપૂર તો. ૧, સુકા કેચવા (ભુનાગ) જે અલસીયા કહેવાય છે તે તો. ૫, અણ્ણુઝાઉ ચૂનો તો. ૧, વાયવડંગ તો. ૫ એ બધું વાટી ચુર્ણ કરવું. એની ધુણી દેવાથી હરસ નરમ પડે છે. લોહી પડતું બંધ થાય છે.

ઉપાય ૨૬ મો-ધુણી:-ધોડાના, માણસના, બળદના, ઘેડીના, નખ લાઘ (સરખે ભાગે) ઝીણા કટકા કરવા. એની ધુણી દેવાથી મસા ચીમલાઈ ખેસી જાય છે.

ઉપાય ૨૭ મો-ધુણી:-વાયવડંગ શેર ૦૫, હિંગસોઢ તો. ૧
અન્નેનું ચુર્ણ કરી ધુણી દેવાથી મસા ચીમલાઇ ઉપર ચઢી જાય છે.

ઉપાય ૨૮ મો-ધુણી:-કાંટાવાળા ઉંદરની ચામડી માંધી ભોક્ષને
ત્યાં મળે છે (આ ઉંદર કુંગરવાળા પ્રદેશમાં થાય છે. કાઠીઆવાડમાં
તેને 'સેલો' કહે છે. તેના વાળ કાંટા જેવા તીષ્ણ હોય છે.) તેની ધૂણી
દેવાથી બધી જાતના હરસ નરમ પડે છે.

ઉપાય ૨૯ મો-ધુણી:-ઢોરના શીંગડાના પોલાણમાં ઉપાધ
લાગવાથી તેમાં ચીથરા જેવા ગર બાળે છે કે જે શીંગડાના મુળીયા
તરીકે ઝાળખાય છે તે તોલા ૫ (પાંચ) લાઇને તેમાં મરીને સુકાઇ
ગયેલા વગડાઉ ઉંદરનું માંસ તોલા ૫. અને હીંગ તોલા ૨. એ ત્રણે
વસ્તુનું ચુર્ણ કરી એક નાના ખાડામાં કાલસાના અંગારા ભરી તેના
ઉપર આમાંની થોડી જુકી નાખી તેની ધુમાડી ગુદાને દેવી જેથી
બહારના હરસ નિર્જળ થઇ જશે એટલુંજ નહિ પણ અંદરના હરસ
બહાર નીકળી આવશે. આ પ્રમાણે થોડા દિવસ ધુણી દેવાથી તમામ
હરસ ચીમળાઇ જશે. એ હરસ ચીમળાઇ જશે. એ હરસ ચીમળાઇ
ગયા પછી તેના ઉપર સાજીખાર અને કળીચુનો એ બન્ને ચીંજે
સરખે ભાજે લઇ, પાણીમાં કાલવીને મસા ઉપર ચોપડવી તેથી સધળા
હરસ ખરી પડશે, પછી જે જમ્યાના હરસ ખરી પડ્યા હોય અને જ્યાં
ખાડા પડ્યા હોય તે ઉપર હરડા, બેડા, આમળા, અને ગુગળ સરખે
ભાજે લઇ તેને બાળી કાળા રંગની રાખ થાય એટલે તેને ઘોચેલા ધીમાં
મેળવી ચોપડવી. આથી થોડા દિવસમાં બધા ધારા રૂઝાઇ જશે અને
હરસનો બાધિ જડમુળથી જશે આ ઉપાય અમોઝે જંગલની જડી-

પ્રુદી નામના ગ્રંથમાંથી વાંચી અજમાવ્યો છે. એ વડે હરસ અજાપન રીતે સારા થાય છે અને કોઈ પણ જાતની ઇજા થતી નથી.

ઉપાય ૩૦ મો—હરસના રોગમાં હંમેશા પેટની કમજોરતા રહે છે તે ઝડપી હાજત વારંવાર થાય છે તેથી પેટ સાફ થાય એવા ઉપાય કરવાની ખાસ જરૂર છે. હરસવાળા હરદી માટે ખાસ જીલાય:-કાળી દરાખ તોલા ૨૦ લઈ તેના ખીજ ઝાડીને વાટવી પછી તેમાં સોનામખી તોલા ૫ હીમજી હરડે તોલા ૫ તથા સાકર તોલા ૫ તથા સંચળ તોલા ૫ એ સર્વ વસ્તુનું ચુર્ણ કરી દરાખમાં મેળવી ખૂન ઘુંટીને લુગદી કરવી તેમાંથી એક તોલા પ્રમાણે ગરમ પાણી સાથે ખાવા આપવાથી અથવા ગરમ દુધ સાથે સાંજે એકજ વખત આપવાથી સવારે પેટ સાફ આવશે.

ઉપાય ૩૧ મો—જીલાય ૨:-સોનામખી, સંચળ, હીમજી હરડે, જીલાયકળા એ સર્વ સમભાગે લઈ વાટીને વજ્રગાળ ચુર્ણ કરવું આ ચુર્ણનો ૩૧ ગા બારની રાત્રે સુતી વખતે ગરમ પાણી સાથે કાઢી મારવાથી પેટ સાફ થઈ ખુલાસે ઝાડો છે.

ઉપર દર્શાવેલા ઉપાયો અમે ખાસ અનુભવેલા છે અને આ ઉપાયથી હાજરો નહિ પરંતુ તેથી વધુ સંખ્યાના હરદીઓને હરસ રોગ મટાડ્યો છે. આ બદલ ત્રણસો પ્રમાણપત્રો સારા સારા સદમહસ્થો તરફથી વગર માગ્યે મળ્યા છે. અને તે બધાં અમારી પાસે મોજુદ છે. અત્રે એટલું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાની રજા લઈ છું કે પ્રથમ જણાવેલા ઉપાયો પૈકી સોમંતવાળા ત્રણ ઉપાયો ખાસ સાવચેતી રાખી

શુદ્ધિપૂર્વક કરવાના છે. કે જેથી દરદીને ઇજા વેઠવી ન પડે હરસરોગની બચાંકર પીડામાંથી અનેક દરદીઓને અમે બચાવ્યા છે. આ ઉપાયો અમારી પાસે વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલા છે અમારી જ્ઞાતિના કેટલાક માણસો આમાંના ઉપાયો જાણે છે પરંતુ તે જ્ઞા કારણથી ખદાર નથી મુક્તા તે પ્રશ્ન જાણે કોઈને બતાવતા કેમ અચકતા હશે ? સમાજસેવાનો અલબ્ય લાભ કેમ ગુમાવતા હશે ? મેં તો અત્રે સમસ્ત જનસમાજના કલ્યાણાર્થે જેટલા ઉપાય મ્હારી જાણમાં હતાં તે બધાં સ્પષ્ટ રીતે નિર્બંધમાં લખી પ્રગટ કર્યા છે જેને વધુ વિગત યા સુચના જોઈતી હશે તેને વિના સંકેત આપવામાં આવશે.

ઉપરના ઉપાયો સિવાય અમારા વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા ઉપાયો જેવા કે ડામ દેવાનો ક્રિયા, તેમજ લોહી કાઢવાની ક્રિયા તેમજ અંદરના હરસને ખદાર નળી વડે ખેંચી કાઢી તેને કાપીને (ઓપરેશન કરી) જડમાંથી કાઢી નાખવાની ક્રિયા વિ. છે અને તે અમે જરૂર પડે અજમાવીએ છીએ. આ બધી ક્રિયા અમારા લોકો પોતાના બાળકો વિના અન્યને બનાવતા નથી પરંતુ અમે જે કોઈ શીખવાને પ્રત્ન રાખતું હોય તેને સાચા દીક્ષથી બતાવવા તૈયાર છીએ વસ્તુ આપણે જાણતા હોઈએ તે કોઈને ન બતાવતાં ગુપ્ત રાખી છેવટે દુન્યાની જાણમાં નજ આવે તેવું વર્તન રાખવું ત આજમાનામાં નીબે એમ નથી.

૩૧. ગોવિંદરાવ હનમંતરાવ મીરજવાળા

રામપુરા લીંબુશેરીને નાકે-સુરત.

આરોગ્ય રક્ષક ઔષધાલયમાં વેચાતા પુસ્તકો.

આયુર્વેદનું ખરૂં રહસ્ય જાણવું હોય
અને

દેશી વૈદકની ખાસ અનુભવેલી દવાઓ
વાપરીને દુઃખ દરદો ટાળવા હોય
તો

હમારે ત્યાં મળતા નીચેના પુસ્તકો ખરીદો.

૧-આયુર્વેદીક નીળંધમાળા ભાગ ૧ લો	કી. રૂ. ૧)
૨-નીળંધમાળા ભાગ બીજો	કી. રૂ. ૩)
૩-નીળંધમાળા ભાગ ત્રીજો	કી. રૂ. ૨)
૪-નીળંધમાળા ભાગ ચોથો અથવા રસાયણ સાર.	કી. રૂ. ૧૧)
૫-નીળંધમાળા ભાગ ૫ મો અથવા ચામડીના દરદો અને મલમ પદ્ધતિ	કી. રૂ. ૧)
૬-આયુર્વેદીક અનુભવમાળા	કી. રૂ. ૧૧)
૭-અર્જુન પરીક્ષા અને કાળજાન	કી. રૂ. ૦૮
૮ અર્ધ રોગ અને તેના ઉપાયો.	કી. રૂ. ૦

ઉપરના પુસ્તકો હમારે ત્યાં તૈયાર છે મમાવનારે નીચેને
સરનામે પણ લખવો.

વેદ ધીરજીરામ દલપતરામ પ્રાણાચાર્ય.

રૂપાળાને ટેકરે-સુરત.

